

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

БОНДАРЕНКО ВІТАЛІЙ ВАСИЛЬОВИЧ



УДК 101:113:165.5

**МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
ПОНЯТТЯ ПРИРОДИ
В ОСМИСЛЕННІ СУЧАСНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ
ТА У ВИРІШЕННІ ЗАВДАНЬ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Львів – 2015

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі філософії Національного університету “Львівська політехніка” Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Петрушенко Віктор Леонтійович,
завідувач кафедри філософії Національного
університету «Львівська політехніка»

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Палагута Вадим Іванович,
завідувач кафедри інженерної педагогіки
Національної металургійної академії
України;

доктор філософських наук, професор
Возняк Володимир Степанович,
завідувач кафедри філософії імені
В.Г. Скотного Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана
Франка

Захист відбудеться «04» грудня 2015 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.02 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, ауд. 301.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м. Львів вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розісланий «03» листопада 2015 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**



В. П. Лисий

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Загострення екологічної кризи вимагає від філософії поглибленого розуміння природи та характеру взаємин суспільства й природи. Поняття природи є одним з найбільш вживаних у філософії та публіцистиці, проте, як не парадоксально, досі ще мало спеціальних досліджень, присвячених його аналізу. Водночас, навіть у спеціальній літературі існують певні стереотипи щодо сприйняття природи. Уважніше вивчення історико-філософської спадщини засвідчує невинуватість і неповноту таких стереотипів.

Донині як у масовій свідомості, так і в науковій літературі не подоланий стереотип про необхідність приборкання природи, перетворення її (інколи – доволі радикального) з метою пристосування до потреб людини. Така ж позиція панує у системі виховання. Магістральне завдання даного дисертаційного дослідження спрямоване на те, щоб довести більшу методологічну виправданість та ефективність принципу співпраці, спів-дії соціально унормованого та природного начала людини у процесах здійснення соціального виховання. У роботі це завдання розглядається в контексті організації життєдіяльності та виховних процесів особливих молодіжних колективів – військових та курсантських.

Попри наявність військової педагогіки, системи культурно-просвітницької роботи у військах, різних виховних методик та заходів, донині не осмислені питання виховних функцій особливих молодіжних колективів (військових, курсантських, спортивних та ін.), проте відомо, що вплив цих колективів на їх окремих членів інколи потужніший, ніж впливи вихователів та керівників колективів. У центрі уваги нашої праці перебуває проблема: яким чином треба організувати колективне життя особливого молодіжного колективу, щоб він, навіть за умов безпосередньої відсутності вихователів, виконував переважно позитивні виховні функції. Теоретико-методологічною основою вирішення цієї проблеми є врахування особливості взаємодії соціальних норм, примусів та обмежень із природним началом, природними схильностями людини. Відомо, що різноманітні системи виховання, які практикуються у військових молодіжних колективах, з їх структурними елементами та принципами в цілому орієнтовані на загальнодержавні ідеології та практики, тобто вибудовуються відповідно до домінуючих суспільних настанов та орієнтирів. Водночас, ставлення до природи та природного начала людини використовується і у практиках соціального виховання, зокрема й у військових колективах. У зв'язку з чим постає необхідність розглянути проблеми соціального виховання не відірвано від соціально-культурних та історичних процесів, а з урахуванням природного начала людини. У дисертації на основі даної мети розглянутий методологічний потенціал поняття природи у широкому – загально-цивілізаційному та у вузькому – соціально-виховному планах.

Попри те, що дисертаційне дослідження завершене до трагічних подій в Україні, пов'язаних з ситуаціями у Криму та на Донбасі, вважаємо, що злободенної актуальності ідеям та положенням дисертації надає зростання в

таких умовах значення принципів самоорганізації військових колективів та запровадження виправданих систем соціального виховання.

Теоретичну основу дослідження становлять праці, автори яких аналізували різні аспекти окресленої в дисертації проблематики. Насамперед це судження про природу в історії європейської філософії (Іоанна Скота Еріугени, представників американського трансценденталізму, мало відомі праці М. Гайдеггера), спеціальні праці, присвячені поняттю природи в його філософсько-світоглядному змісті (А. Ахутін, П. Гайденко, В. Григор'єв, Л. Василенко, Ю. Романенко та ін.), праці вітчизняних філософів, зокрема Г. Сковороди, а також сучасних авторів В. Алещенка, Е. Афоніна, М. Бабенка, Є. Лебеда, М. Тарасенка, Т. Гайналь, М. Булатова, В. Петрушенка, О. Сичивиці та ін.

У дослідженні аналізуються положення нових напрямів наукового пізнання природи, таких як екологічна історія, соціобіологія, психологія сприйняття природи (Д. Александров, Ф.-Й. Брюггемайер, Ю. Лайус, В. Ясвін).

Приділена увага поняттю соціального виховання в його співвідношеннями з поняттями соціалізації та інкультурації (А. Мудрик, І. Андреєва, В. Семенов, В. Возняк, В. Малахов, О. Сичивиця, В. Скотний), досліджені принципи та складові педагогіки, переважно – військової таких авторів, як Е. Афонін, Л. Бурлачук, М. Варій, М. Воропаєв, М. Козяр, М. Коваль, В. Ягупов та ін.

Дослідженню природи та соціального виховання вельми сприяє методологія та принципи синергетики як сучасної науки про самоорганізацію складних систем (праці А. Ворожбитової, І. Добронравової, С. Курдюмова, Е. Князевої, О. Копаєва та ін.).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в контексті теми державних наукових досліджень кафедри філософії Національного університету «Львівська політехніка»: «Зміни становища людини у сучасних цивілізаційних процесах: філософсько-методологічні дослідження» (державний реєстраційний номер 0127U000797).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертації є філософське обґрунтування методологічних функцій поняття природи в осмисленні сучасної цивілізаційної ситуації та у розробці на цій основі свідомих стратегій організації соціального виховання молоді у військових та курсантських молодіжних колективах.

Для досягнення поставленої мети окреслено такі *задачі*:

- виявити та експлікувати основні акценти у розумінні сутності природи у європейському історико-філософському процесі, окреслити основні парадигмальні підходи до осмислення поняття природи;

- визначити найважливіші особливості сучасної цивілізаційної ситуації стосовно ставлення суспільства до природи;

- на основі виявлення філософсько-світоглядного змісту поняття природи обґрунтувати методологічні та евристичні переваги тих програм соціального виховання, які свідомо орієнтуються на історико-філософський та науковий досвід розуміння сутності природного начала людського буття;

– визначити конкретні форми та методи організації життєдіяльності молодіжних військових та курсантських колективів, які сприяють успішному вирішенню завдання соціального виховання молоді людини.

Об'єкт дослідження – взаємозв'язок спонтанного та регламентованого у системі соціального виховання та виховної діяльності.

Предмет дослідження – методологічний потенціал поняття природи у вирішенні проблем соціального виховання в особливих молодіжних колективах.

Методи дослідження. У роботі, зважаючи на її міждисциплінарний характер, застосовувалися методи історико-філософської компаративістики, герменевтичного аналізу; методи системно-структурного аналізу, особливо щодо співвідношення природного та соціального в людині й під час аналізу системи виховного впливу на молодіжні військові колективи; методи логічного аналізу головних чинників військового виховання; принципи синергетики при аналізі взаємодії соціального та природного чинників людського буття.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена характером мети і сукупністю визначених задач. На основі проведеного дослідження у дисертації сформульовані положення, котрі визначають її новизну:

вперше:

– аргументована філософсько-методологічна доцільність використання методологічного потенціалу поняття природи для розробки та практичного застосування системи соціального виховання в особливих – військових та курсантських – молодіжних колективах;

– поняття соціального виховання інтерпретоване як важливий аспект життя військових та курсантських молодіжних колективів; воно визначається як соціальне за змістом та спрямуванням, за суб'єктом виховного впливу та за засобами такого впливу; це виховний вплив на молоду людину з боку військового або курсантського колективу;

– запропоновано ряд принципів соціального виховання в особливих молодіжних (військових та курсантських) колективах, що базуються на врахуванні проявів природного начала як в особі, так і в міжособових стосунках; це : 1) принцип визнання самодостатності природного начала; 2) принцип врахування дистанції між проявленими і ще не проявленими рисами особистості; 3) принцип врахування прихованого змісту в складі людської індивідуальності, що не може бути редукованим до епістемологічної прозорості; його можна вважати природно зумовленим; 4) принцип співдії виховного впливу із природними задатками та схильностями особистості; 5) принцип активізації природних схильностей у позитивному напрямі як основи ефективного регулювання життя військового колективу;

додовнено й уточнено:

– положення, що в історії європейської філософії ніколи не було однозначного ставлення до природи всупереч наявним публікаціям; навпаки, в кожен історичну епоху виявлялися суперечності між проявами природи й природного в людині і людському суспільстві;

– переконання в тому, що однією з причин невдач в осмисленні шляхів подолання негативного впливу сучасної цивілізації на природу та природне середовище людського суспільства є поверхове розуміння сутності природи і природного, яке в цілому можна виразити тезою про людську спроможність перетворювати природу через підкорення її людським потребам та інтересам;

– прояви неадекватного ставлення людей і суспільств сучасної цивілізації до природи, де фігурують спрощене розуміння природи, нехтування суперечливим характером її проявів у людській історичній діяльності та неврахування її онтологічної непокірливості; у зв'язку з цим запропоновано скорегувати уявлення про природу на основі аналізу сучасних наукових досягнень у дослідженні природи;

– зміст та аналітику трьох домінантних позицій в оцінці природи:

1) природа постає загальною основою життя людини та її активності;
2) природа є джерелом усіх багатств та засобів життя й діяльності людини і суспільства; 3) природа є самодостатньою сутністю, могутність та внутрішні резерви якої ніколи не будуть підкорені людиною і суспільством;

– розуміння можливих напрямів використання результатів поглибленого філософсько-методологічного осмислення природи у соціальному виховному процесі в молодіжних військових та курсантських колективах: природа може піддатись людському впливові через те, що вона надзвичайно пластична та має величезні внутрішні резерви, проте її підкорення має певні межі; без врахування цих її особливостей виховний соціальний вплив на молоду людину може принести прямо протилежні бажаним або запланованим результатам;

дістали подальший розвиток:

– окреслення змістових наголосів в основних відмінностях між трактуванням природи у класичній та некласичній європейській філософії;

– положення наукової літератури про форми проявів природи у сучасній цивілізаційній людській життєдіяльності та виявів природного начала в самій людині;

– принципи соціальної і військової педагогіки у застосуванні їх до проблеми позитивного використання природних схильностей вихованців у військових колективах;

– розуміння поняття соціального виховання: запропоновано вважати ним не лише практику прищеплення людині соціальних навичок, а й виховний вплив на людину з боку суспільства або його окремих підрозділів (виховання соціальності через соціальні чинники).

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів.

Теоретичне значення роботи полягає в уточненні та доповненні уявлень про природу в історії західної філософії, у виявленні недостатньо акцентованих аспектів природних проявів у сучасних цивілізаційних процесах та у системі соціального виховання. Практичне значення проведеного дослідження окреслюється як, по-перше, формулювання та обґрунтування низки підходів та принципів здійснення виховної діяльності у молодіжних військових та курсантських колективах; по-друге – з'ясування можливостей використання

результатів дослідження при підготовці курсів та спецкурсів у навчальних програмах системи вищої військової та громадянської освіти.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень оприлюднені на міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференціях та круглих столах. Серед них: «XVIII читання пам'яті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи К. Твардовського «Філософ і філософія в сучасному світі: форми присутності та відповідальність» (Львів, 10–11 лютого 2006 року), «XIX читання пам'яті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи К. Твардовського «Філософія і життя: форми і шляхи взаємовпливів» (Львів, 10–11 лютого 2007 року), Міжуніверситетський круглий стіл «Марксизм в контексті процесів формування сучасної неklasичної філософії» (Львів, 6 червня 2008 року), Наукова міжуніверситетська конференція «Ф. М. Достоєвський і світова філософія» (Львів, 22 листопада 2008 року), «XXIII читання пам'яті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи К. Твардовського «Філософія, освіта та освіченість: історія та сучасність» (Львів, 11–12 лютого 2011 року), Міжнародна наукова конференція «XXV Читання, присвячені 75-й річниці з дня смерті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи К. Твардовського «Феномени учнівства та учительства в історії філософії і культури» (Львів, 11–12 лютого 2013 року), Міжнародна наукова конференція «XXVII-мі Читання, присвячені пам'яті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи Казимира Твардовського «Етичне та естетичне в людському світовідношенні» (Львів, 11–12 лютого 2015 року).

Результати дослідження доповідались і обговорювались на науково-теоретичних семінарах кафедри філософії Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка». Упровадження результатів дослідження здійснювалось у формі наукових публікацій автора.

Публікації. Основний зміст дисертації висвітлено у 6 наукових статтях (1 стаття – у співавторстві), п'ять з яких опубліковані у фахових виданнях України, одна – у зарубіжному виданні (Російська Федерація) і 5 тезах, виданих за результатами участі в наукових і науково-практичних конференціях.

Обсяг і структура дисертації зумовлена специфікою об'єкта аналізу й логікою його дослідження, що впливає з поставленої мети і вирішення визначених для цього головних завдань. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 189 сторінок, з яких основний текст – 162 сторінки; список використаних джерел (267 найменувань) викладено на 27 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір і актуальність теми дисертації, сформульовано мету і завдання роботи, визначено об'єкт, предмет і методи дослідження, окреслено наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи, подано відомості щодо її апробації, сформульовано результати дослідження, окреслено його структуру.

Розділ 1. «Джерельна та методологічна бази дослідження» містить аналіз джерел і наукових праць, присвячених основним філософським і науковим концепціям природи в європейському інтелектуальному дискурсі.

У *підрозділі 1.1 «Аналіз джерельної бази дослідження, виявлення та окреслення нез'ясованих питань»* вказано, що в історії європейської філософії на всіх етапах її розвитку поняття природи було одним із основоположних, хоча його змістове наповнення змінювалось; осмислення характеру та тенденцій таких змін дозволяє стверджувати, що певні твердження актуальні донині, інші мають переважно історико-культурне значення, а деякі варто переглянути, зважаючи на вимоги сьогодення.

Проведений аналіз засвідчив, що філософському осмисленню поняття природи та феномену природи, у сучасному гуманітарному дискурсі присвячена незначна кількість робіт; серед них переважають однобічні підходи та традиційні уявлення про сутність природи. Водночас у дослідження були залучені праці з нових напрямів сучасної науки (соціобіологія, екологічна історія, психологія сприйняття природи).

У роботі з метою оптимізації аналізу джерельної бази дослідження здійснено класифікацію основних праць, що у ній фігурують. Праці класифікуються за темами: спеціальні філософські дослідження поняття природи; дослідження, пов'язані із сучасною екологічною кризою, техногенним характером цивілізації та глобальними проблемами сьогодення; нові напрями вивчення явищ та проявів природи; література, що стосується проблем виховання у тому вимірі, який відображає прояви людських природних здібностей, характеристик та завдатків; дослідження, що стосуються проблем філософії освіти і виховання, соціалізації та соціального виховання; праці, присвячені військовому вихованню або вихованню в особливих колективах, переважно військових.

Джерельна база дослідження проаналізована шляхом виділення в ній кількох груп джерел за їх предметним спрямуванням, зокрема відзначено, що комплексний характер теми вимагає залучення джерел різного характеру: класичних творів з історії світової філософії, творів, що їх коментують, нових напрямів вивчення природи та взаємин суспільства і природи, соціально-філософських досліджень у галузі соціалізації, соціальної педагогіки та соціального виховання. Здійснений огляд літератури, в якому аналізується історико-філософський зміст поняття природи, поняття соціального виховання, розглянуті ідеї та концепції соціальної педагогіки, у тому числі – й військової. Проаналізована література, присвячена методам соціальної педагогіки.

У підрозділі 1.2 «Методологічні принципи і підходи, застосовані у дисертації»

Відповідно до провідних змістових наголосів нашого дослідження в його здійсненні застосовано низку методологій та підходів, до яких належать: принцип гносеологічного оптимізму (переконавання в тому, що людське пізнання здатне давати адекватну картину дійсності та сприяти вирішенню складних питань соціального життя); принцип іманентності (згідно якому перевага в дослідженні віддається внутрішнім складникам та чинникам явищ, що вивчаються); принцип індивідуального підходу в осмисленні феномена особистості; методи системного аналізу, згідно якого явища, що мають певну визначену якість, можуть розглядатись як система; метод герменевтичного опрацювання текстів, що передбачає виведення на перший план завдань та їх розуміння; метод компаративістики або компаративного аналізу при використанні автентичних філософських джерел; феноменологічний метод, що застосовувався з метою поглибленого проникнення в сучасні прояви природи; вимоги ціннісного (аксіологічного) підходу, що, зокрема, орієнтують нас на виявлення та утвердження позитивних якостей молоді; методологія та принципи синергетики як сучасної науки про самоорганізацію; методи сходження від абстрактного до конкретного, єдності історичного і логічного підходів, методологія соціального пізнання, зокрема – при врахуванні соціальних ролей та функцій як окремих членів молодіжних колективів, так і таких колективів в цілому. Підкреслено, що реалізація мети і завдань дисертації вимагає міждисциплінарного підходу до теми.

Розділ 2. «Парадигмальні підходи до поняття природи в історії європейської філософії» містить два підрозділи, присвячені змістовим акцентам поняття природи, альтернативним концепціям у класичній і некласичній європейській філософії.

У підрозділі 2.1 «Основні змістові акценти у понятті природи в класичній європейській філософії та їх методологічне значення» показано, що в європейській філософії поняття природи не мало однозначного трактування; навпаки, воно було не лише багатозначним, а й амбівалентним. У змісті поняття природи фігурували альтернативні ознаки: відкритість і закритість, буття і небуття (мінливість), глибина та поверховість, внутрішнє і зовнішнє та ін., що дає підстави вбачати принципову внутрішню суперечливість та неоднозначність змісту цього поняття. Екскурс в історико-філософські традиції класичної філософії дозволяє виявити тенденцію до зміни розуміння природи як явища, зовнішнього щодо людини, на її осмислення як підстави для здійснення внутрішнього людського вибору на основі усвідомлення міри людської відповідальності за наслідки своїх дій у світі. Природу в добу класичної філософії окреслювали як: а) найвищу, всеохопну реальність; б) підставу будь-яких проявів сущого; в) самовладну рухому сутність. Водночас прийшло й осмислення її як розчленованої на онтологічно різні пласти, де поверхня доступна для пізнання та людського перетворення, проте глибинні начала природи завжди залишаються прихованими і незбагненими.

У підрозділі 2.2 «Окреслення альтернативних концепцій проявів альтернативного характеру поняття природи в сучасній некласичній філософії та науці» проаналізовані основні тези некласичної філософії щодо трактування природи як у версіях авторів та напрямів, що запроваджували некласичний тип філософського мислення, так і у працях філософів ХХ – поч. ХХІ ст. Зокрема, розглядаються як прагнення надати природі вагомості і провідного значення в житті суспільства і людини (позитивізм, марксизм, американський трансценденталізм, бергсоніанство та ін.), так і заклики оголосити тотальну війну природі (Т. Веблен, М. Федоров). Приділена увага авторам, що розглядали природу у річищі фундаментальних проблем філософії (О.В. Ахутін, П.П. Гайденоко, М. Гайдеггер, М. Шелер та ін.). В результаті проведеного аналізу джерел стверджується, що природа все більше постає не лише як середовище та джерело для розгортання людської активності (згідно з традиційними уявленнями), а й проявляється у феноменах непереборної спонтанності, самотворення, невичерпного потенціалу можливостей формотворень та змін типових станів і ситуацій дійсності, чинить впертий опір будь-якому частковому її підпорядкуванню, через що виникає стала напруга на тих рубежах, які людина намагається ввести в природне ціле, і гострота цієї напруги зростає.

Зауважено, що природа здатна до самоорганізації та саморегуляції, з чим пов'язуються такі поняття, як «інформаційне поле Всесвіту»; голографічний характер Всесвіту; «антропний принцип» сучасної космології, тощо.

Осмилюючи природу як основу людського єства, наголошено, що вона постає джерелом формування та функціонування внутрішнього світу людини, чинником її естетичного натхнення, її енергетичним життєвим стимулом, першим учителем і наставником. Внаслідок такого трактування сучасних проявів природи акцентовано, що відповіді природи на наші техногенні новації можуть бути несподіваними та неочікуваними.

Розділ 3. «Природне начало як складова і чинник сучасних соціально-цивілізаційних та виховних процесів» містить чотири підрозділи, висвітлює методологічні принципи використання понятійного змісту природи у соціальному вихованні в особливих молодіжних колективах.

У підрозділі 3.1 «Вплив природного начала на зміни в сучасній техногенній цивілізації та у наукових підходах до вивчення природи» продемонстровано, що сучасний розвиток суспільства засвідчує зростання збільшення людської могутності та свободи діяльності, що веде людство до усвідомлення необхідності пошуку принципово нових форм взаємодії з природою. Водночас з'являється переконаність, що глибше проникнення технологій людської діяльності у природні явища і процеси істотно збільшує складність та непередбачуваність наслідків такого проникнення.

У дисертації проводиться та аргументується думка про те, що принциповими помилками сучасного ставлення до природи можна вважати: (а) трактування природи як сфери, що перебуває поза межами суспільства і культури, хоча соціально-культурні явища виникають і існують тільки на ґрунті

природних; (б) розуміння природи як піддатливого та пластичного матеріалу для соціально-технологічних новацій та експериментів.

Наголошено, що напрями розвитку сучасних технологічних процесів, як освоєння космосу, розвиток генної інженерії, розгортання технологічної революції («третьої хвилі» у технічному поступі) вимагають від людства радикального перегляду свого ставлення до природи, до сповідування тези про необхідність співдії соціуму та природи, особливо на тлі очевидних проявів загальної антропологічної кризи.

Аргументовано, що поворот у світоглядному та методологічному мисленні може стимулюватись і такими особливостями сучасного наукового пізнання, як перехід від фізико-математичної парадигми пізнання світу до соціогуманітарної, яка повинна надати природному началу людської діяльності пріоритетного значення.

У підрозділі 3.2 «Філософсько-методологічне окреслення змісту поняття природи як результат історико-філософського та соціально-цивілізаційного аналізу» зауважено, що філософсько-методологічний зміст поняття природи в наш час вимагає при його осмисленні врахування кількох принципових моментів. Насамперед, необхідно пам'ятати, що природа та природне перебувають не лише за межею соціального та людського, а й всередині них. По-друге, залишаючись базовою основою для соціально-культурних явищ, природа та природне начало, на відміну від соціально-культурного, мають характер спонтанності, стихійності, процесуальності у поєднанні причин та наслідків без попередньо спланованого наміру. По-третє, щодо соціальних, культурних та людських життєвих регулятивів природне начало постає нейтральним, таким, що не підлягає однозначним моральним оцінкам, а тому поглиблене розуміння взаємин природного і соціально-культурного, зокрема в людині, може бути підставою для прищеплення більшої толерантності у людських стосунках через усвідомлення того, що не все в поведінці людини можна звести до свідомих намірів.

У підрозділі 3.3 «Евристичні функції поняття природи у визначенні змісту і завдань соціального виховання» вказано на те, що поняття соціального виховання треба трактувати не лише як прищеплення людині соціальних норм та навичок, а значно ширше – як вплив на людину з боку вихователів та суспільства. Тому варто спеціально розглядати й брати до уваги ті сторони та аспекти життя суспільства, які мають першорядне виховне значення.

В такому трактуванні поняття «соціальне виховання» постає інтегральним, тобто воно передбачає поєднання соціалізації, інкультурації та соціальної педагогіки, оскільки у ньому мають перебувати у взаємодії соціальна активність та адаптація, духовні і когнітивні процеси, дії вихователя та соціального і культурного середовища, взаємне доповнення свідомих та несвідомих чинників.

Соціальне виховання як виховання в особливих молодіжних колективах, передбачає: а) виховання колективом; б) комплексний виховний вплив, тобто вплив навчанням, настановами, залученням у колективні дії або заходи; в) не стандартизацію тих, хто підлягає соціальному вихованню, а, навпаки,

врахування і використання індивідуальних особливостей та природних здібностей кожного члена колективу; г) майже повне співпадіння суб'єкта та об'єкта виховання.

У підрозділі 3.4 «Методологічні принципи і форми використання понятійного змісту природи у соціальному вихованні в особливих молодіжних колективах» констатовано, що методологічний потенціал змісту поняття природи, який постає підсумком деталізованого історико-філософського аналізу, дозволяє виправдано акцентувати на певних аспектах його змісту, зокрема, наполягати на тому, що сучасне зміщення парадигми наукового пізнання у бік засад та принципів соціально-гуманітарного пізнання приводить до необхідності визнання органічних, значно тісніших, ніж традиційно розуміють, зв'язків між природним та соціальним. Межа між ними не є зовнішньою, а прихована у соціально-культурних процесах та феноменах. Отже, природне не може розглядатись як щось таке, що в соціумі та культурі повинне бути подолане або підпорядковане. Неможливість елімінації природного начала із соціально-культурних процесів вимагає його визнання і невиправданості поширених оцінок природного як чогось, що має приборкуватись в процесах виховання, за сутністю природне постає нейтральним, тобто таким, що має бути визнаним, пізнаваним та належною мірою осмисленим. Сучасний стан соціальних процесів передбачає розширення змісту поняття соціального виховання, зокрема, через врахування природного начала при вихованні згідно з нормами і вимогами соціуму, а також через виховання соціумом, його окремими складовими та елементами.

Відповідно до поглибленого розуміння поняття природи необхідно поглибити і зміст поняття «природа людини»: до проявів природного начала в людині належать її властивості, які є базовими стосовно соціальних якостей (тілесні риси людини, певні психологічні властивості). Ці прояви важливо використовувати в організації соціального виховання в особливих молодіжних колективах, зокрема – у військових та курсантських.

Система виховання в таких колективах повинна ґрунтуватися на положеннях та принципах, що максимально враховують методологічний потенціал поняття природи та природного начала людини. Сформульовані та докладно обґрунтовані основні принципи організації соціального виховання у військових та курсантських колективах, що базуються на максимальному врахуванні проявів природного начала в людині. Ці принципи подані як прямі настанови керівникам військових та курсантських молодіжних колективів, що мають важливе значення для забезпечення виконання такими колективами своїх функцій.

ВИСНОВКИ

Висновки праці впливають із її основної мети – довести, що природне начало людини і суспільного процесу доцільно осмислювати не через відношення «зовнішнє – внутрішнє», а на основі іманентного підходу, згідно з яким соціально-культурний та цивілізаційний процеси людства постають

особливим продовженням природного начала, що ніколи не витісняється і не втрачає свого впливу на соціальне, культурне, цивілізаційне середовище.

1. У сучасних реальних соціально-цивілізаційних процесах неможливо абстрагуватись від проявів природного чинника. Попри визнання згубного впливу сучасної цивілізації на природу та природне середовище людського буття, досі зусиллями науковців та громадськості не вдалося здолати небезпечні тенденції. Однією з причин такого стану є доволі поверхове та згубне розуміння сутності природи і природного, яке в цілому зводиться до тези про людську спроможність перетворювати природу, підкорюючи її людським потребам та інтересам.

2. Уважне та детальне вивчення історико-філософського процесу дозволяє стверджувати, що в історії європейської філософії не було однозначного ставлення до природи; натомість у кожную історичну епоху виявлялися суперечності між проявами природи та природного в житті людини і суспільства. У роботі виділено три домінуючі позиції в історичній оцінці природи: а) природа є основою життя людини та проявів людської активності; б) природа – джерело усіх багатств, способів мислення та діяльності людини і суспільства; в) природа є самочинною сутністю, могутність і внутрішні резерви якої ніколи не будуть підкорені людиною та суспільством. Окреслені позиції за реальних історичних умов набували більшої деталізації та доповнень.

3. На тлі найгостріших проблем сучасної цивілізації виявлено, що основний методологічний недолік численних публікацій з екологічної тематики полягає в апіорному постулюванні думки, що природа перебуває «поза» людиною, суспільством, історією і є їх загальним підґрунтям. Така позиція спрощує розуміння природи, нехтує суперечливим характером її проявів у людській історичній діяльності та не враховує її онтологічної непокірливості; у зв'язку з цим запропоновано скорегувати саме уявлення про природу на основі аналізу праць, що репрезентують новітні наукові напрями у дослідженні природи: екологічна історія, психологія сприйняття природи, когнітивні дослідження. З цих студій випливає надзвичайно важливий методологічний висновок: завжди існують межі людського (технічно та технологічно озброєного) втручання в природні процеси: до певної межі людина доволі успішно може модифікувати природу і природні речі, проте, досягнувши такої межі, вона отримує протилежні своїм очікуванням результати – або руйнує природу, або природа виходить за межі її впливів.

4. Сучасні процеси в природі доводять, що ми не повинні сприймати природу як пасивний матеріал, позаяк це саморегульована система, цілісність якої не підлягає нашому контролю. Відтак постає необхідність створення цілком нової парадигми взаємодії з природою: регулювання «взаємного людино-природного самовиявлення». Треба бути готовими до таких проявів природи у відповідь на наші дії, які нами не передбачались і навіть не могли передбачатись. Це варто розглядати як реальність системи «людино-природних взаємних виявлень», а не як помилки.

5. Деталізоване та поглиблене осмислення поняття природи приводить до необхідності врахування природного не як ірраціонального залишку в

соціально перетвореному, а як тієї сили, яка перевершує усі зазіхання людини на панування у світі. Саме природа постає тлом і водночас мірилом для оцінки теоретичних побудов та реальних людських дій, бо вона нікому не належить та ні до чого конкретно не пристосована. Можна стверджувати, що нагальним для суспільства є визнання природи нейтральною основою людських діянь; постає завдання певної лібералізації стосунків між людьми, адже людське життя – це водночас співпраця та боріння із тим нашим початковим життєвим чинником, який ми називаємо природою чи природним. Якщо визнати, що в іншій людині далеко не все може бути інтерпретоване як її наміри, а щось діє в ній спонтанно, як природне начало та єство, то те ж саме можна резервувати й за собою; визнання природного начала в кожному з нас може постати доброю основою для порозуміння та більшої толерантності в наших взаєминах.

6. Отримані в дисертації положення можуть бути плідно використані для формування стратегічної лінії виховного процесу в молодіжних військових та курсантських колективах. Результати соціально-філософського вивчення поняття природи дозволяють запропонувати нове розуміння соціального виховання: на відміну від таких понять, як соціалізація та соціальна адаптація, поняття «соціальне виховання» передбачає також виховний вплив на людину з боку суспільства або його окремих складових (громадської думки, суспільної атмосфери, вулиці тощо), виховний вплив з боку колективу (військового або курсантського в т. ч.); пропонується розуміти соціальне виховання як соціальне за змістом, засобами та результатами, за суб'єктом виховного впливу та наслідками такого впливу.

7. Проявами *природи та природного начала* в людському індивіді та структурі особистості вважаємо: а) *фізичні* (або фізико-анатомічні) дані, такі, як гендерні характеристики, зріст, статура, риси обличчя, витривалість та фізична міцність; б) *психологічні характеристики людини*, до яких перш за все належать *психо-соматичні особливості*: координація рухів, реакція, темперамент, пам'ять, увага, уява, психодинаміка, вразливість та ін.; в) *несвідоме*, яке варто розуміти не як відрізнене від свідомого, а таке, що значною мірою постає як недо-свідоме або перед-свідоме; г) *функціональні властивості людини на межі психіки і свідомості*. Йдеться про здатність до абстрактного, образного чи операціонального мислення (залежить від домінантної півкулі головного мозку, особливості будови якого нам наперед задані), глибину мислення, реакції на вербальні повідомлення, вольові якості та ін.

8. Засобами виправданого регулювання життя військового колективу запропоновано вважати низку форм, принципів та підходів соціального виховання в особливих молодіжних (військових та курсантських) колективах. Основні завдання таких колективів полягають у належному та вчасному виконанні певного завдання, досягненні взаєморозуміння та злагодженості між членами локальної групи, виявленні та випробуванні природних завдатків та схильностей членів групи та досягненні бажаного виховного ефекту. Їх реалізацію з огляду на природні схильності та задатки членів колективу запропоновано здійснювати на основі таких принципів:

- шанування (або позитивного сприйняття) самовладності природного начала людини;
- врахування дистанції між проявленими і ще не проявленими якостями особистості;
- врахування не редукованого до епістемологічної прозорості змістового залишку тієї складової людської індивідуальності, яку можна вважати природно зумовленою;
- співдії виховного впливу із природними задатками та схильностями особистості;
- активізації природних схильностей у бажаному напрямі;
- організації системи взаємодій у колективі з урахуванням злагодження чи, навпаки, провокування активізації природних проявів індивідів;
- цільового введення вихованців у ситуації самооцінки, самоконтролю, самоусвідомлення і на цій основі – до корегування власної поведінки, як і поведінки своїх товаришів;
- демонстрації на практиці того, що відмінності між людьми можуть збагачувати як колектив, так і кожного його члена.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових філософських виданнях України та закордонних виданнях:

1. Бондаренко В.В. Сучасні модифікації традиційних тлумачень поняття природи (парадигмальні вирішення та соціальний контекст) / В.В. Бондаренко // Вісник національного університету «Львівська політехніка» Філософські науки. – 2006. – № 550. – С. 45-50.
2. Бондаренко В.В. Поняття «соціального виховання»: його необхідність та евристичне значення» / В.В. Бондаренко // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – Івано-Франківськ, 2007. – Вип.10.– С. 126-131.
3. Бондаренко В.В. Методологічні наголоси у сучасних філософських підходах до поняття природи / В.В. Бондаренко // Філософські пошуки. Вип. ХХІХ. Львів-Одеса: Cogito – Центр Європи, 2009. – 443 с. – С. 115-130.
4. Бондаренко В.В. Методологічні засади дослідження природного, соціального та особистісного елементів соціального виховання / В.В. Бондаренко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: Теорія культури і філософія науки. – № 894. – 2010. – Вип. 39. – С. 53-57.
5. Бондаренко В.В. Фактор природы и природного начала человека в решении проблем социального воспитания / В.В. Бондаренко // Вестник Орловского государственного университета. – Вып. 4. Новые гуманитарные исследования. – 2013. – С. 95–99.

Статті в інших виданнях, тези і матеріали конференцій:

6. Петрушенко В.Л., Бондаренко В.В. Пізнавальна цінність поняття природи в контексті соціального виховання / В.Л. Петрушенко, В.В. Бондаренко // Філософські пошуки, вип. ХІХ. – Львів-Одеса: Cogito – Центр Європи, 2005. – 424с. – С. 60-68.

7. Бондаренко В.В. Ж.-П. Сартр про відношення людини до своїх природних засад / В.В. Бондаренко // Філософські пошуки, вип. ХІХ. – Львів-Одеса: Cogito – Центр Європи, 2005. – 424с. – С. 410–411.

8. Бондаренко В.В. Життя в його соціальних та природних вимірах / В.В. Бондаренко // Філософські пошуки, вип. ХХІІІ. Львів-Одеса: Cogito - Центр Європи, 2006. – 352 с.– С. 318–319.

9. Бондаренко В.В. Виховні функції природи в історії європейської філософії / В.В. Бондаренко // Філософія, освіта та освіченість: Історія і сучасність: Тези Міжнародної наукової конференції «ХХІІІ Читання, присвячені пам'яті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи К. Твардовського», 11 – 12 лютого 2011 року / Відп. за випуск В.Л. Петрушенко. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 168 с.– С. 138–139.

10. Петрушенко В.Л., Бондаренко В.В. Поняття порядку, обов'язку і права у соціальному проповідуванні та наставництві / В.Л. Петрушенко, В.В. Бондаренко // Феномен учнівства та учительства в історії філософії та культури (Тези Міжнародної наукової конференції «ХХV Читання, присвячені 75-ій річниці з дня смерті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи К. Твардовського», 11 – 12 лютого 2013 року) / Відп. ред. В.Л. Петрушенко; редакція – В.Л. Петрушенко, І.В. Карівець. – Львів: Видавництво «Ліга-Прес» 2013. – 207с. – С. 80–83.

11. Петрушенко В.Л., Бондаренко В.В. Чи існують природні чинники моральності людини? / Петрушенко В.Л., Бондаренко В.В. // Етичне та естетичне в людському світовідношенні (Тези Міжнародної наукової конференції «ХХVІІ-мі Читання, присвячені пам'яті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи Казимира Твардовського, 11–12 лютого 2015 року) / Відп. ред. В.Л. Петрушенко. – Львів: Видавництво «Ліга-Прес», 2015.– 242 с. – С. 224–226.

АНОТАЦІЯ

Бондаренко В.В. Методологічний потенціал поняття природи в осмисленні сучасних цивілізаційних процесів та у вирішенні завдань соціального виховання. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2015.

Дисертаційне дослідження присвячене соціально-методологічному аналізу поняття «природа», його проявів у цивілізаційних процесах та використанню у вихованні. З метою подолання однобічного розуміння природи здійснити поглиблений історико-філософський аналіз цього поняття. Дисертаційне дослідження включає три вагомні складові: заглиблення у філософське осмислення поняття природи (на матеріалі історії європейської філософії), цивілізаційні та соціальні особливості сучасної ситуації з ставленням людства до природи і, нарешті, питання про те, яким чином можна використати методологічний потенціал поняття природи, зокрема – й враховуючи її сучасні прояви, в організації життя та педагогічно-виховної роботи в особливих молодіжних колективах (військових та курсантських).

Ключові слова: методологічний потенціал поняття природи, природне начало людини, соціальність, соціальне виховання, особистість, колектив.

АННОТАЦІЯ

Бондаренко В. В. Методологический потенциал понятия природы в осмыслении современных цивилизационных процессов и в решении задач социального воспитания. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2015.

Диссертационное исследование посвящено актуальным мало исследованным проблемам взаимоотношений человека и общества с природой, которые оборачиваются сегодня не только глобальной проблемой человечества, но и угрожают его будущему. Философские трактовки понятия природы рассматриваются в контексте решения проблем социальной педагогики и к тому же, в ее конкретном приложении, а именно: к вопросам организации социального воспитания в особых молодежных коллективах - военных, спортивных или курсантских. Теоретико-концептуальный анализ понятия природы использован для решения конкретных воспитательных задач в таких молодежных коллективах.

Доказано, что в истории европейской философии никогда не было однозначного отношения к природе вопреки распространенным в публикациях мнениям; напротив, в каждую историческую эпоху проявлялись противоречия в трактовке природы и природного.

Впервые выявлено, что одной из причин неудач в осмыслении путей преодоления отрицательного влияния современной цивилизации на природу как естественную среду человеческого обитания является поверхностное понимание сущности природы и естественного, которое в целом можно выразить уверенностью в человеческой возможности преобразовывать природу, безгранично подчинять ее человеческим потребностям и интересам. Обычно природу и ее природное ошибочно понимают как нечто внешнее человеку и обществу, оставляя вне поля зрения их природное начало.

Продemonстрировано, что природное начало общественной жизни и человека нельзя рассматривать как нечто внешнее: природное не исчезает из содержания социально-культурных процессов и человеческой жизни; соответственно возникает неотложная потребность не только осознать этот факт на должном уровне, но и вывести из него необходимые методологические принципы для их практического использования.

Впервые понятие социального воспитания определяется как социальное по содержанию и направленности, по субъекту воспитательного влияния и по средствам такого влияния, а именно: это воспитание не только со стороны воспитателей и педагогов, но и воспитание социумом. Социальное воспитание с опорой на природное начало в человеке впервые подано как важный аспект жизни военных и курсантских молодежных коллективов, выделены те реальные качества и характеристики человека, которые входят в понятие «природное начало человека». Предложен ряд принципов социального воспитания в особенных молодежных (военных и курсантских) коллективах, которые учитывают проявление природного начала как в личности, так и в межличностных отношениях.

Осуществленный в диссертации анализ привел к ряду выводов, которые имеют научно-теоретическое значение и свидетельствуют о том, что решения ряда проблем цивилизационного плана и самоорганизации жизни молодежных коллективов нуждаются в теоретико-методологическом обосновании. Такое обоснование должно стать также внутренней необходимостью организации социального воспитания в молодежных коллективах как одна из форм сочетания теоретических исследований с решением конкретных практических задач.

Ключевые слова: методологический потенциал понятия природы, природное начало человека, социальность, социальное воспитание, личность, коллектив.

SUMMARY

Bondarenko V.V. Potential methodological concepts in understanding the nature of modern civilization processes and in solving problems of social education. - Manuscript rights reserved.

The thesis for the degree of Candidate of Philosophy in specialty 09.00.03 – social philosophy and philosophy of history. – Lviv National Ivan Franko University, Lviv, 2015.

Thesis is devoted to social and methodological analysis of the concept of "nature" and its manifestations in the civilization process and use in education. In order to overcome the one-sided nature make an in-depth understanding of the historical and philosophical analysis of the concept. The dissertation research includes three important components: the recess in the philosophical understanding of the concept of nature (based on the history of European philosophy), civilization and social characteristics of the current situation with the attitude of humanity to nature and, finally, the question of how to use methodological potential of the concept of

nature, including - and given its contemporary manifestations in life organization and pedagogical and educational work in special youth groups (military and kursantskyh).

Key words: methodological potential of the concept of nature, natural principle human sociality, social education, personality, team.